

Crónica

No principio, as palabras; quizais a Palabra*

Xesús ALONSO MONTERO

Universidade de Santiago de Compostela
Real Academia Galega

1

Cómpre iniciar esta presentación cun vello e celeberrimo versículo, o primeiro do Evanxeo de Xoán: “En árghe en o Logos” (*Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*). Na Vulgata, o seu egrexio tradutor ofrécenolo nun latín que aínda nos é asequible: *In principio erat Verbum*. Os vellos libros sagros de culturas moi importantes debrúzanse sobre a maxia e o poder da Palabra, poñendo o acento no seu lume creativo ou, como intuía Valle-Inclán, nunha páxina memorable, no *logos espermático*. Así acontece na antiquísima obra da Literatura Sánscrita, o *Rig Veda*, tal como subliñou don Ángel Amor Ruibal, ilustre teólogo e eminente filólogo, o primeiro sanscritista galego.

Sempre que nos asomamos á vizosa fraga das máis coñecidas linguas fundantes, as clásicas, por exemplo, temos a tentación de escribir con maiúsculas o termo que se refire á PALABRA: LOGOS, na lingua de Homero, Platón e Demóstenes, e VERBUM, na de Virxilio, Cicerón e Prisciliano, que é a lingua á que o sabio Xerome traduciu o Evanxeo atribuído a Xoán: o autor, por conseguinte, da incitante formulación *In principio erat VERBUM*.

2

A PALABRA tamén está na semente e nos alicerces da creación dese universo cultural que chamamos nación galega: a *natio galaica* á que aludía, nun celeberrimo telegrama de 1913, o escritor sueco Goran Bjormann (*Vivat, floreat natio galaica*).

En efecto, a mediados do século XIX, espíritos moi atentos ás novas inqedanzas repararon nas palabras da inmensa maioría da xente de Galicia, e, polo feito de utilizárenas literariamente, transmitíronnos, acotío con metáforas, unha concepción nova do país e, dalgún xeito, unha lección e un compromiso. Deuse a circunstancia, ventureira e case milagrosa, de que, entre as voces convocantes daquel tempo xerminal, unha delas, a máis excelsa, chamábase Rosalía de Castro. Era a Rosalía que levaba *na frente unha estrela e no bico un cantar*, que así a definiu Curros Enríquez, ás veces poeta non menos grandioso. Cantou Ela, cantou a Cotovía, e xa todo foi distinto. Os lectores e as lectoras de Galicia comezaron a percibir que a linguaxe era “a casa do ser”, dito sexa coa formulación que ideou bastante despois o filósofo

* Prólogo tirado do libro *51 páxinas das nosas letras* (2014, Colección do Parlamento de Galicia). O texto reproduce a intervención de X. Alonso Montero na inauguración da exposición en Madrid, na Casa de Galicia, o 8 de maio de 2014. Créditos da imaxe: Rosalía de Castro, Día das Letras Galegas 1963 (ilustración Siro López, escultor Manuel Ferreiro Badía).

alemán Martin Heidegger (“Die Sprache ist das Haus des Seins”).

3

Tamén o gran Curros Enríquez levaba no seu atormentado corazón a estrela da Xustiza, que defendeu co poderoso brazo do seu verso e coa quixotesca espada dos seus cantos. Musa civil impar na Europa do XIX, foi o Gladiador.

Entre a Cantora e o Gladiador é de elemental xuistiza situar e gabar os versos de Valentín Lamas Carvajal, o poeta ourensán cego pero non xordo á epopea anónima, diaria e milenaria das sufridas xentes do ago.

Viría, algo despois, Eduardo Pondal, o Bar-do, que cantaba desde o fondo orixinario da historia e da poesía, e que, en ocasións, deixounos nobres acentos sobre “o rudo encono” das inxurias.

Velaquí, pois a canción de Rosalía, a de Lamas, a de Curros e a de Pondal: tetragrama para entendermos, no esencial, o mapa dunha nación cultural que se constituía desde un idioma daquela só normal na voz dos que, en Galicia, sufrían a historia, unha historia case sempre contada na lingua das clases subalternas.

Ó utilizaren este idioma literariamente, mentres convertían en civil un idioma considerado servil, eses pioneiros emitían dous acenos que os contemporáneos non podían non entender: que a literatura galega estabase a constituír venciellada intimamente á problemática da nación sociolóxica das clases subalternas e que os seus cultivadores estaban a contraer un compromiso moral con esas clases sociais.

Curros Enríquez, que foi o máis explícito, consideraba na súa gabanza da lingua galega, que esta tiña como timbre de gloria ser *a fala en que os parias / .../ piden á terra o grau da cor da sangue...*

Cómpre sinalar, porén, sen deixar de poñer o acento nestes catro ilustres nomes, que houbo dúas voces precursoras: a de Francisco Añón, vate infortunado e transterrado, e a de Xoán Manuel Pintos, xurista e latinista pontevedrés. Trátase do Añón que, en 1861, interpelaba a Galicia para que espertara do seu sono, e do Pintos

que, xa en 1853, inventou heteronimicamente un Gaitieiro que só muiñeiras reivindicativas sabía repenicar.

4

Este era o noso –e pundonoroso– mapa poético construído antes de 1900. O que veu logo, xa no século XX, é a consolidación e o enriquecemento dese mapa, daquelas palabras case sagras, pois foron palabras fundantes, constituíntes. Iniciábase, de cheo, un discurso literario construído e emitido, case sempre, dentro das pexas e das adversidades do acontecer político e administrativo. O mapa, esencialmente poético antes de 1900, ábrese agora á prosa dos narradores, ó ensaio literario e filosófico, ó xornalismo, ó teatro, ás páxinas formuladas noutros idiomas, á reflexión histórica e política...

Antes da Guerra Civil enriquecen o noso discurso nomes aínda hoxe moi admirados: a potente lira de bronce de Ramón Cabanillas; a voz poderosa e oceánica de don Ramón Otero Pedrayo; o dicir reflexionador, sentidor e sempre artístico de Castelao; o acento profesoral do pensador Xoán Vicente Viqueira; a pluma atenta a sutís latexos de espiritualidade cos que Vicente Risco construíu páxinas antolóxicas antes de 1936; o ousado espírito vangardista do poeta Manuel Antonio, e a intelixente voz cívica de Roberto Blanco Torres, tanto no verso como na prosa, verdadeiramente clásica, das súas colaboracións xornalísticas. Aquela honrada e iluminadora voz foi abafada no tráxico verán de 1936. Habería que mencionar outros nomes, entre eles, o do poeta Eladio Rodríguez González, obreiro maior no eido da nosa Lexicografía.

O que veu despois foi a Guerra dos Tres Anos, unha gravísima fractura para o noso discurso literario, que non chegou a ser total. Non todo pereceu no infortunio. Dalgún xeito, reproduciuse a situación cultural do tempo de Rosalía. En Galicia, arredor de 1950, o Guadiana, afundido en 1936, emerxía de novo, reemerxía. Era, máis unha vez, a hora da Palabra, das palabras: das palabras refundantes. De novo esas palabras eran, como en 1863, as palabras dos pobres do mundo, as palabras das xentes que padecían a historia, pero tamén palabras perseguidas, feridas ou aldraxadas cando alguén optaba

por ser escritor no código lingüístico das clases subalternas de Galicia, que xa era, nesta altura, un código dunha nobre, valiosa e plural tradición literaria.

5

O ano 1963 foi un ano no que as palabras protagonizaron aconteceres xa inscritos para sempre na historia universal da Palabra. Era o ano no que se cumprían cen da publicación de *Cantares gallegos*, o libro auroral de Rosalía de Castro. Os letraferidos do país percibiron a orixinalidade, o significado e a transcendencia daquela alborada, e trataron, na medida tolerada pola situación política, de explicar axeitadamente aquel feito literario fundacional. En Lugo, un grupo de patriotas das palabras idearon e montaron unha Mostra Bibliográfica significativamente titulada *Cen anos de Literatura Galega*. Era, alén do primeiro inventario das nosas palabras literarias, unha reflexión na que se tiñan en conta xéneros, modalidades, xeografías, circunstancias e ideoloxías das palabras vernáculos ó longo deses cen anos, tal como se recolle no catálogo homónimo de 1964. Tamén se perciben nel os silencios impostos.

O suceso máis relevante de 1963 aconteceu na primavera, xusto o 28 de abril, data na que Francisco Fernández del Riego, nunha sesión ordinaria da Academia, asistido eficazmente polas musas da invención, propuxo a creación do Día das Letras Galegas, invento máximo da nosa cultura. A autoridade política, un pouco allea a algunhas das potencialidades da invención, referendouna oficialmente. Protagonizou a primeira edición do fértil invento, o 17 de maio, Rosalía de Castro, aquela poeta que corroborou, neste fisterre atlántico, a afirmación evanxélica: *In principio erat VERBUM*. E a Rosalía a quen García Lorca, en 1935, lle asignara unha misión auroral:

Érguete, miña amiga, que xa cantan
os galos do día.

Foron homenaxeados, despois de 1963, nomes preclaros das nosas Letras, algúns que era imposible definir “coram populo”, na súa totalidade, naqueles anos, aínda escuros e duros.

É o caso de Castelao, protagonista da segunda edición do Día das Letras Galegas, en 1964, e o de Curros Enríquez, protagonista da quinta, en 1967. Pero o Día, Festa Maior das nosas Letras, xa se celebraba extramuros de Galicia, en lugares cun réxime político compatible coa liberdade de expresión. De feito, de Curros falouse en París, ademais de Buenos Aires, Caracas e Nova York.

En 1977, aínda mornas as cinzas do Tirano, o nome de Antón Villar Ponte foi celebrado, “coram populo”, con poucas pexas, que desapareceron nos anos en que estudiosos e apoloxistas se debruzaron sobre nomes pródigos en actitudes e palabras que os censores anteriores a 1977 xulgarían, non sen razón, subversivas. Abonde con reparar na musa radicalmente anticlerical de Manuel Leiras Pulpeiro (1983), ou nos postulados marxistas de Celso Emilio Ferreiro (1989), de Luís Seoane (1994) e de Lorenzo Varela (2005), e tamén na prosa de Eduardo Blanco Amor (1993), o autor d’*A Esmorga*, esa alfaia da narrativa europea que cómpre explicar desde nocións sexuais aínda hoxe nefandas para non poucos. O Día das Letras tamén homenaxeou a escritores republicanos de nobre e preclara obra cuxa vida fora truncada á brava no 36: Roberto Blanco Torres (1999).

6

Cincuenta e unha son as personalidades literarias homenaxeadas de 1963 a 2013, de Rosalía a Roberto Vidal Bolaño, trece antes da morte de Franco (1975) e trinta e oito despois. Exigua, moi exígua, ten sido a presenza da muller, das escritoras, pois moi pequena ten sido a súa presenza no noso acontecer literario, o que non deixa de ser un paradoxo nunha literatura fundada por unha poderosa e rica voz feminina.

Urxe aclarar que, desde hai varias décadas, as escritoras, en número non pequeno, constrúen universos literarios de especial relevancia. De Luz Pozo, María Xosé Queizán, Xohana Torres e Fina Casalderrey a unha pléiade espléndida de escritoras moi novas, a muller ten sido esencial no enriquecemento do noso discurso literario. Desas voces, algunhas moi valiosas, xa se apagaron: Pura Vázquez, María Victoria Moreno...

7

Hoxe o Parlamento de Galicia ofrécenos, sobre o Día das Letras Galegas (xa medio século), unha Mostra singular: a efixie dos cincuenta e un protagonistas, cada unha delas inscrita nunha medalla artisticamente elaborada. Mostra singular, sen dúbida, que será valiosa para escolares e curiosos pero tamén para historiadores e eruditos. O Parlamento, con excelente criterio pedagóxico, solicitou da Real Academia Galega os textos que, á beira de cada medalla, explican, ben que moi brevemente, a vida e a obra dos escritores e das escritoras que protagonizaron o DÍA. Estes textos foron redactados por académicos e académicas, no ano 2012, para o libro que a institución publicou co título *Todas as letras do Día das Letras Galegas* (houbo, loxicamente, que engadir a bio-bibliografía de Roberto Vidal Bolaño).

Así pois, o noso Parlamento, fiel á etimoloxía do termo –o lugar onde se traballa coas palabras– cita nun dos seus salóns nobres a cincuenta e unha personalidades que fixeron da palabra a súa ocupación e a súa paixón. Estas cincuenta e unha personalidades literarias, que

escribiron entre 1863 e 2002, están presentes, dalgún xeito, nas palabras dos parlamentarios e das parlamentarias de Galicia cando nos seus discursos abordan cuestións que no seu día, tantas veces con pluma de ouro, abordaron, entre outros, Rosalía, Curros, Lamas, Viqueira, Pintos, Leiras, Cabanillas, Otero Pedrayo, Pimentel, Cunqueiro, Seoane, Dieste, Blanco Torres, Blanco Amor, Lugo Freire, Fole, Lorenzo Varela, Ramón Piñeiro e Vidal Bolaño.

Temos a sorte de que dous grandes artistas moi vencellados ás mellores raíces da cultura galega ideasen e realizasen as efixies das personalidades que protagonizaron, de 1963 a hoxe, o Día das Letras Galegas, Festa maior da nosa cultura (repárese no feito de que o Día Grande do noso país só está rexistrado no santoral da Palabra). Sobre un debuxo de Siro, o escultor e medallista Manuel Ferreiro Badía constrúe a efixie das nosas personalidades literarias. Beizón para os dous!

Hoxe ábrese a Mostra dos protagonistas, en Galicia, da palabra, e faise no Parlamento, que, nesta ocasión, non esquece a etimoloxía, pois o Parlamento é o lugar da Palabra e debería ser o seu templo.